

QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI

ILMIY-ELEKTRON JURNALI
9-SON

KOKAND UNIVERSITY | **2023**
HERALD | **VOLUME №9**

**QO‘QON
UNIVERSITETI
XABARNOMASI
9-SON**

**KOKAND
UNIVERSITY
HERALD
VOLUME 9**

**ВЕСТНИК
КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТ
ВЫПУСК 9**

9/2023

QO'QON UNIVERSITETI

XABARNOMASI

Ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

G'.E.Zaxidov

Bosh muharrir:

Sh.R.Ruziyev

Tahrir kengashi mas'ul kotibi:

A.A.Yusupov

Sahifalovchi muharrir:

T.M.Umarov

Texnik muharrir:

D.Z.Solidjonov

Tahririyat hay'ati:

1. I.f.d., prof., S. G'ulomov (O'z.R. Fanlar Akademiyasi)
2. DSc., prof., Sh. I. Mustafakulov
3. DSc., Mark Rozenbaum (AQSH)
4. PhD., I. Bobojonov (IAMO, Germaniya)
5. PhD., N. Djanibekov (IAMO, Germaniya)
6. PhD., K. Akramov (IFPRI, AQSH)
7. PhD., N. Yusupov (Woosong University, J.Koreya)
8. DSc., D. Xosilova (University of Wyoming, AQSH)
9. I.f.d., prof., B. Salimov (TDIU)
10. I.f.d., prof., K. Axmedjanov (KIUT)
11. I.f.d., prof., N. Maxmudov (TDIU)
12. PhD., Sh. Aktamov (Singapur universiteti)
13. I.f.d., prof., U. Gafurov (TDIU)
14. I.f.d., prof., X. Qurbonov (TDIU)
15. F.f.n., dotsent D. Xodjayeva (QDPI)
16. I.f.n., dotsent, N. Urmonov (TDIU)
17. F.f.d., prof., Sh. Shaxobidinova (ADU)
18. F.f.d., prof., M. Umarxodjayev (ADU)
19. I.f.n., dotsent, J. Qambarov (FarPI)
20. PhD, dotsent, D. Rustamov (ADU)
21. I.f.n., dotsent, A. Islamov (Qo'qon universiteti)
22. PhD., M.Najmiddinov (Qo'qon universiteti)

Qo'qon universiteti xabarnomasi

("Вестник Кокандского университета – Kokand University Herald") ilmiy-elektron jurnali Qo'qon universiteti Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2020-yil 10- oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №1138 raqami bilan ro'yxatidan o'tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O'zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-1695 ISSN-raqami olingan.

© "Kokand University" – 2023

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona viloyati, Qo'qon shahri, Turkiston ko'chasi, 28 a-uy, 1-xonadon

Mundarija:/Outline:

Iqtisodiyot / Economy			
1.	Sh.Ruziyev	O'zbekistonda smart turizmni zamonaviy prinsiplari asosida rivojlantirish va bunda xorij tajribasidan foydalanish	3-6
2.	Kh.Sabirov A.Akbarova	Strategy for the development of free economic zones in Uzbekistan	7-10
3.	K.Светлана O.Арзикулов Г.Атамуратова	Методы управления кредитным портфелем коммерческих банков	11-16
4.	J.Bobanazarova L.Zulfikarova	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishida yoshlarning kasbiy layoqatlarini shakllantirish	17-20
5.	K.Kurpayanidi	Institutional aspects and risks in the digital economy: ways to reduce uncertainty for economic agents	21-25
6.	A.Abduvoxidov X.Nazarov	Qishloq xo'jaligi tarmog'ini zamonaviy axborot texnologiyalari orqali raqamlashtirish va innovatsiyalarni jadallashtirish istiqbollari	26-30
7.	Sh.Rasulova	Oziq-ovqat sanoat korxonalarini faoliyatini boshqarish hamda korxonalar iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari	31-34
8.	Kh.Sabirov A.Akbarova	Influence of the volume of industrial production in Uzbekistan on the import trend	35-40
9.	M.Turg'unov	Raqamli iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatida zamonaviy boshqaruv istiqbollari	41-45
10.	K.Svetlana U.Gulmira	Tadbirkorlik faoliyatida motivatsiya modellarining xorijiy davlatlar tajribalarining ahamiyati	46-49
11.	Г.Хусанова	Худудлар саноатини комплекс-инновацион ривожлантириш модели (Наманган вилояти мисолида)	50-52
12.	T.Boburjon J.Mamasoliyev	Mamlakat yalpi ichki mahsulotiga soliq turlarining ta'siri	53-60
13.	A.Abdusamadov	A comprehensive analysis of the impact of globalization on auditing standards	61-63
14.	K.E. Grishin Y.Djabbarova	Features of printing production in modern conditions	64-67
15.	X.Gafurov S.Abdulhamidov	Mamlakat yalpi ichki mahsulotini rivojlantirishda kichik biznesni o'rni va duch kelishi mumkin bo'lgan muammolar tahlili	68-71
16.	A.Abdusamadov D.Xo'jamurodov	Moliyaviy texnologiyalar tarixi va rivojlanishi: O'zbekiston misolida	72-74
17.	D.To'xtamurodov	Erkin iqtisodiy zonalarni rivojlantirishni boshqarishning samaradorligi	75-78
18.	Н.Мукумова	Состояние, тенденции и особенности развития рынка услуг высшего образования в Узбекистане	79-84
19.	J.Turg'unov	Mamlakatimizda yashil iqtisodiyotni joriy etish holati va asosiy yo'nalishlari	85-87
20.	U.Mamadaliyev	Specific characteristics of tour operator activity management	88-90
21.	M.Усмонов	Актуальные вопросы достижения точки безубыточности на предприятиях	91-94
22.	Kh.Gafurov	Unraveling complexity: assessing the impact of real effective exchange rate on Uzbekistan's trade dynamics	95-98
23.	L.Yoqubov	Iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari tahlili	99-101
24.	Z.Umarova	Iqtisodiy islohotlar sharoitida korxonalarini boshqarish	102-105
25.	O.Umarov Yo.Murodova	Sayyohlar uchun yovvoyi tabiat farovonligini oshirishda marketingdan foydalanish	106-108
26.	Sh.Saloxitdinov	Mehnat bozoriga oliy ta'lim muassasalari tomonidan bitiruvchilarni tayyorlashni tartibga solishning institutsional asoslari	109-112
27.	Sh.Rasulov	Mehnat resurslarining iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha bandligining joriy holati tahlili	113-116
28.	G.Melibaeva	An overview of the function of human resource management in employee performance and motivation	117-121
29.	M.Gulomkodirova	An overview of green banking practices in Uzbekistan	121-125
30.	M.Tojiyeva	Kichik biznesni rivojlantirishning mamlakat ijtimoiy- iqtisodiy hayotidagi ahamiyati	126-130
31.	Sh.Po'latov Sh.Musabekov	The study of value-added tax: knowledge from the eu vat experience and Uzbekistan's vat system	131-135
32.	M.Sultonov	Fond bozori va unda tijorat banklarining tutgan o'rni	136-139

33.	Sh.Po'latov	O'zbekiston respublikasida qo'shilgan qiymat solig'i va aylanmadan olinadigan soliq to'lovchilarini bir-biridan farqli jihatlarini baholash	140-143
34.	A.Baxromov	Increasing the economic efficiency of textile industry enterprises through digital technologies	144-146
35.	H.Rasulov	Siyosiy mojarolarning turizmga ta'siri	147-150
36.	D.Mamayusupova	Turizm sohasida davlat-xususiy sherikligi ishtirokchilarining o'zaro hamkorligi samaradorligini oshirish	151-153
Pedagogika / Pedagogy			
37.	M.Ganiyeva D.Ergasheva	Unlocking knowledge: key pedagogical aspects of the study of philology	154-158
38.	Sh.Jumanova A.Abdullayev M.Odilova	O'zbekistonda pisa testi natijalari va boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini bu testga tayyorlash istiqbollari	159-162
39.	M.Temirova	Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslarini mustahkamlanishi	163-165
40.	G.Sanginova	Erta bolalik ta'limini qo'llab-quvvatlashda oilalarning roli	166-169
41.	N.Valiyeva	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari	170-173
42.	V.Abdullaeva	Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarining o'rganilishi hamda asardagi somatik frazeologik birliklarning qo'llanilishi	174-179
43.	S.Asilova	Tarbiyasi qiyin o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalalari	180-183
44.	Z.Eraliyeva D.Djo'rayeva	Bolalar tafakkurini rivojlantirishda ayrim didaktik o'yinlarning ahamiyati	184-186
45.	G.Komiljonova	Fanlararo bog'lanishlar asosida talabalarni bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish	187-192
46.	Sh.Pardayev	O'quvchilarning individual o'quv natijalarini baholashga zamonaviy yondashuvlar	193-196
47.	A.Mirzakulov	IIV akademiyasi kursant qizlarini zamonaviy krossfit sport turi orqali jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish	197-200
48.	F.Berdibekova	Akmeologik yondashuv asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari	201-203
49.	H.Akbarova	Talim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida samaradorligini oshirish (onlayn o'yinlar)	204-208
Filologiya / Philology			
50.	M.Mamatqulova	How does a person become multilingual?	209-2012
51.	M.Mamatqulova	Needs analysis as a main phase for designing english for specific purposes (esp) course	213-216
52.	L.Uzakova	O'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik birliklarning lingvokulturologik tadqiqi: o'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik vositalarning chog'ishtirma tadqiqi	217-221
53.	G.Xoldorova	Alisher Navoiy ijodida sakkokiy an'analari	222-224
54.	M.Парпиева	Актуальные вопросы изучения русского языка	225-227
Raqamli texnologiyalar / Digital technologies			
55.	C.Гулямов A.Шермухамедов Б.Шермухамедов	Применение искусственного интеллекта в образовании	228-232
56.	F.Mulaydinov D.Otajonova	Breaking language barriers: the future of english language teaching with ar/vr technology	233-236
57.	F.Mulaydinov A.Abdullayev M.Odilova	Ta'limda raqamli texnologiyalarning roli	237-240
58.	T.Azimova	Matematikani o'qitishda qiyosiy usullar va o'quv texnologiyalari	241-244
59.	Sh.Akhunova	Concerns regarding the use of foreign experience and the significance of using digital technologies to boost the tourism network's competitiveness	245-249
60.	B.Akramov	Fizika fanini o'qitishda zamonaviy texnikalardan foydalanish va zamonaviy texnik qurilmalarni amaliy o'rganish	250-253

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'I VA AYLANMADAN OLINADIGAN SOLIQ TO'LOVCHILARINI BIR-BIRIDAN FARQLI JIHLATLARINI BAHOLASH

Po'latov Sherzodbek Oybek o'g'li

Qo'qon universiteti o'qituvchisi
email: o.sh.pulatov@kokanduni.uz

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-dekabr 2023-yil
Tasdiqlandi: 26-dekabr 2023-yil
Jurnal soni: 9
Maqola raqami: 33
DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.855>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/ keywords

Aylanmadan olinadigan soliq, bilvosita soliq, qo'shilgan qiymat solig'i, tovar aylanmasi, byudjet daromadlari, maxsus soliq rejimi.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola O'zbekistonda qo'shilgan qiymat solig'i hamda aylanmadan olinadigan soliq to'lovchilarining bir-biridan farqli jihlatlarini baholashga bag'ishlangan. Maqolada O'zbekiston Respublikasi soliq siyosati va soliq rejimlari haqida o'z ichiga statistik ma'lumotlarni qamrab oladi. Soliq to'lovchilari va qo'shilgan qiymat solig'i hamda aylanmadan olinadigan soliq rejimi o'zaro farqli jihlatlar keltirilib, ulardagi asosiy farqliliklar bo'yicha tahliliy fikr-mulohazalar bildirib o'tilgan.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida soliq to'lovchilarni yuridik shaxs sifatida davlat ro'yxatidan o'tkazish chog'ida qo'shilgan qiymat solig'i yoki aylanmadan olinadigan soliq to'lovchisi sifatida ro'yxatdan o'tish jarayonida tadbirkorlik uchun qaysi soliq rejimi qulay va foydali degan masalalar hozirgi kunda biznes uchun ahamiyatli hisoblanadi. Tadbirkor o'z ustavini shakllantirishi va faoliyati jarayonida daromadlarining soliqqa tortilishi ahamiyati juda muhim hisoblanadi biznes vakili uchun.

Soliq to'lovchilarining qo'shilgan qiymat solig'i va aylanmadan olinadigan soliq tizimida o'zaro farqli jihlatlarini boshqa soliq turlari bilan solishtirib, ularning moliyaviy muammolari va imtiyozlari muhim darajada tushuntirib beriladi. Maqolada soliq to'lovchilari uchun yangi o'zgarishlarni qabul qilish va soliq siyosati sohasida mustaqil samaradorlikni ta'minlash uchun qanday qadam tashlanishi kerakligi ham ko'rsatiladi. Kirish qismida, soliq sohasidagi so'nggi rivojlanishlar va ularning soliq to'lovchilari uchun o'zgarishlarni baholashning muhimligi belgilanadi.

Hozirgi kunda Davlat byudjeti daromadlarida bilvosita soliqlar (egri soliqlar)ning ahamiyati katta. Bilvosita soliqlar so'nggi 5-yillikni tahlil qilindigan bo'lsa davlat byudjetining deyarli 1/3 qismini tashkil qilib keladi. Bilvosita soliqlarni davlat byudjeti daromadlaridagi ulushi yuqorilgini inobatga olgan holda qo'shilgan qiymat solig'iga nisbatan uni byudjet daromadlaridagi o'rinni mustahkamlash hamda aylanmadan olinadigan soliq to'lovchilarining byudjetga tushumlarini ko'paytirish, tadbirkorlar uchun teng muhitdagi raqobat maydonini yaratib berish hozirgi kunning asosiy masalalaridandir.

Aylanmadan olinadigan soliq – Aylanmadan olinadigan soliqni to'lovchilar (bundan buyon ushbu bo'limda soliq to'lovchilar deb yuritiladi) deb quyidagilar e'tirof etiladi:

1) soliq davrida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan jami daromadi bir milliard so'mdan oshmagan O'zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari (bundan buyon ushbu bo'limda yuridik shaxslar deb yuritiladi);

2) soliq davrida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadi yuz million so'mdan oshgan, lekin bir milliard so'mgacha bo'lgan yakka tartibdagi tadbirkorlar¹

Qo'shilgan qiymat – ishlab chiqarish(xizmatlar ko'rsatish) jarayonida muayyan bir firma, korxonaga yangidan yaratilgan, bevosita o'stirilgan mahsulotning oldingi qiymatiga qo'shilgan qiymat. Qo'shilgan qiymat ishlab chiqarishning pirovard natijasidir²

Yuqoridagi fikr mulohazalarga asosan qo'shilgan qiymat solig'ini byudjet daromadlari yirik manbayi sifatidagi rolini takomillashtirishning ilmiy-amaliy asoslarini tadqiq etish dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatimiz hamda xorijlik iqtisodchi olimlari tomonidan chiqarilgan ilmiy maqolalarda "Qo'shilgan qiymat solig'i" tushunchasiga bir qator ta'riflar berilgan. Jumladan, qo'shilgan qiymat solig'iga xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan quyidagicha ta'riflar berilgan. Amerikalik iqtisodchilar P.A.Samuelsun va V.D. Nordxauslar «Esopomics» asarida qo'shilgan qiymat solig'i haqida so'z yuritib, uni qiymatlilik tushunchasi bilan aralashtirib yuboradi va asarning keyingi o'rinlarida qo'shilgan qiymatlilik bilan qo'shilgan qiymatni bir-biriga muvofiqlashtiradi, ya'ni ularni bir narsa deb qaraydi va "qo'shilgan qiymat – bu firma sotuv hajmi va boshqa firmalardan u sotib olgan materiallar va xizmatlar orasidagi farqdir. Unga ish haqi, boshqa to'lovlar, to'lov foizlari va dividendlar kiradi"³ deb ta'kidlagan.

Respublikamizning yetakchi iqtisodchi olim va mutaxassislari bergan ta'riflariga to'xtalib o'tsak. Professor T.S.Malikov bu haqda to'xtalib, "qo'shilgan qiymat solig'ining mohiyatini to'liq idrok etish uchun tarkibiga xomashyo, materiallar, yoqilgi, energiya, asosiy va qo'shimcha ish haqi (ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar bilan birgalikda), asosiy fondlarning amortizatsiyasi va boshqa xarajatlarning qiymati kiruvchi ishlab chiqarish xarajatlarning elementlariga murojaat qilmoq zarur"⁴. Bu ta'rifda olim qo'shilgan qiymat ishlab chiqarish jarayonida yaratilishi va u o'z ichiga qanday elementlarni olishini batafsil bayon etadi. Sh.Toshmatov "qo'shilgan qiymat deganda, ashyoviy resurslar xarid bahosiga xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan qo'shilgan, tovar va xizmatlarning bozorda sotilish narxiga kirgan ustama qiymat tushuniladi"⁵ Respublikamiz olimlaridan M.Yo'ldoshev va Y.Tursunovlar bu haqda to'xtalib "qo'shilgan qiymat solig'i deyilishiga sabab tovarlar, ishlar yoki xizmatlarni ishlab chiqarishda qatnashishning har bir bosqichida qiymatga qo'shiladigan qismidan soliq olinadi va sof daromadning bir qismini byudjetga olishning shakli bo'lib hisoblanadi"⁶ deb ta'rif berganlar. O'zbekiston Respublikasining soliq kodeksi, O'zbekiston Respublikasining byudjet kodeksi, O'zbekiston Respublikasining "Davlat byudjeti to'g'risida"gi qonun, O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi, O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, Vazirlar Mahkamasining 595-sonli "Soliq to'lovchilarni hisobga olishni yanada takomillashtirish va qo'shilgan qiymat solig'ining o'rinni qoplash tartibini soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, Vazirlar Mahkamasining 489-sonli "Qo'shilgan qiymat solig'i hamda chet el yuridik shaxslari bilan bog'liq soliq ma'murchiligini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori hamda sohaga tegishli bo'lgan boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur tadqiqot natijalari ma'lum darajada xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy tadqiqotni bajarishda statistik tahlil qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Ilmiy maqolani yozishda

¹ O'zbekiston Respublikasi soliq kodeksi 2020-yil O'RQ-599

² Po'latov, S., & Farmonov, I. (2023). The Role and Significance of Internal Audit as an Effective System of Internal Control in Business Entities. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 1(11-12).

³ Samuelson P.A., Nordxauslar V.D. «Esopomics», 1999. - 445 s.

⁴ Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. – Toshkent.: «Akademiya», 2002. - 14 b.

⁵ Toshmatov Sh.A. Qo'shilgan qiymat solig'i monografiyasi. – Toshkent.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2004. - 15 b.

⁶ Yo'ldoshev M., Tursunov Y. Soliq huquqi. Toshkent.: «Moliya», 2000. - 76 b.

O'zbekiston Respublikasi soliq tizimi, bojxona tizimi byudjet tizimi statistik ma'lumotlaridan foydalanildi.

Hozirgi kunda iqtisodiyotni rivojlantirish va globallashuv jarayonida qo'shilgan qiymat solig'ini zanjirini mustahkamlash QQS to'lovchi korxonalar sonini hamda sifatini oshirgan holda byudjetga tushumlarni oshirish, aylanma soliq to'lovchi korxonalar tovar aylanmasini oshirishga ko'maklashish orqali byudjetga tushumlarni ko'paytirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Ushbu maqolada aylanma soliq to'lovchi korxonalar hamda QQS to'lovchi korxonalar soni ularning o'sish tendensiyasi hamda byudjetga tushumlar miqdori bo'yicha statistik tahlil qilindi. Statistik tahlil qilish jarayonida QQS to'lovchi korxonalar hamda aylanma soliq to'lovchi korxonalar o'rtasidagi farqlar ham taqqoslandi.

Tahlil va natijalar. 2023-yil 1-noyabr holatiga QQS to'lovchi korxonalar soni 192 mingdan ortdi. Bu ko'rsatkich o'tgan yilning mos davriga nisbatan 13.2% ga ko'p degani.

QQS to'lovchi korxonalarning sonini ko'payishi bu o'z navbatida byudjet daromadlariga tushumlarning ko'payishiga xizmat qiladi.

Eng ko'p QQS to'lovchilari quyidagi sohalarda:

Savdo – 59.6 ming

Qishloq xo'jaligi – 48.1 ming

Sanoat – 27.8 ming

QQS to'lovchilarning yuqori o'sish sur'ati quyidagi sohalarda:

Axborot va aloqa xizmatlari – 41.4 %

Transport – 36.7 %

Xizmat ko'rsatish – 17.8 %

QQS to'lovchilari soni o'sish dinamikasi eng ko'p o'sish Toshkent shahriga to'g'ri keladi 43158 ta. Qashqadaryo viloyati, Toshkent viloyati, Farg'ona viloyati, Samarqand viloyati QQS to'lovchi korxonalar soni bo'yicha O'zbekiston Respublikasi viloyatlari ichida o'rni yuqori hisoblanadi.

Hududlar miqyosida ko'rib chiqadigan bo'lsak Qoraqalpog'iston Respublikasida 10141 ta o'sish 10.2%, Andijon viloyatida 12662 ta o'sish 9.8%, Buxoro viloyatida 13183 ta o'sish 10.3%, Jizzax viloyatida 8022 ta o'sish 10.4%, Qashqadaryo viloyatida 17078 ta o'sish 11.2%, Navoiy viloyatida 6298 ta o'sish 11.1%, Namangan viloyatida 10454 ta o'sish 10.6%, Samarqand viloyatida 14628 ta o'sish 14.3%, Surxandaryo viloyatida 10043 ta o'sish 11.1%, Sirdaryo viloyatida 6200 ta o'sish 11.9%, Toshkent viloyati 16672 ta o'sish 15.1%, Farg'ona

viloyatida 14697 ta o'sish 12.6%, Xorazm viloyatida 8823 ta o'sish 12.1 %, Toshkent shahrida 43158 ta o'sish 18.3% ni tashkil etgan 2023-yil 1-noyabr kungi statistik ma'lumotga asosan⁷

Aylanma soliq to'lovchi korxonalar soni ham yildan yilga oshib bormoqda. Aylanmadan olinadigan soliq to'lovchilar ham hozirgi kunda belgilangan stavka bo'yicha yoki qat'iy belgilangan miqdordagi soliqla o'tish imkoniyati mavjud. 2024-yilda soliq qonunchiligiga kiritilgan o'zgarishlarga muvofiq umumiy daromadi 500 million so'mdan oshmagan holda qat'iy belgilanadigan soliq miqdori 25 mln so'mni, umumiy daromadi 500 mln so'mdan oshganda esa (1 mlrdgacha) 34 mln so'mni tashkil etadi. Yiliga to'lanadigan 25 mln so'mga teng aylanma solig'i yiliga olinadigan 625 mln so'm tushumga mos keladi. Soliq to'lovchi 4% aylanma soliq stavkasida soliq to'lasa hamda yillik umumiy daromadi 500 mln so'mdan oshmasa, unda qat'iy belgilangan soliqla o'tish tadbirkorlik subyekti uchun ziyonga xizmat qilishi mumkin hozirgi kunda.

Yangi tashkil etilgan yuridik shaxslar davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan e'tiboran tadbirkorlik faoliyati subyektni davlat ro'yxatidan o'tkazish chog'ida tanlangan soliq solish tartibini ko'rsatish orqali aylanmadan olinadigan soliqni to'lash tartibini tanlash huquqiga ega.

Yuridik shaxslar aylanmadan olinadigan soliqni qo'llashni soliq kodeksiga muvofiq qo'shilgan qiymat solig'ini to'lovchi sifatida ro'yxatdan o'tish uchun va bir vaqtning o'zida aylanmadan olinadigan soliqni to'lashni rad etishga doir ariza berilgan oydan keyingi o'ying 1-sanasidan boshlab ixtiyoriy ravishda rad etishga haqli. Qo'shilgan qiymat solig'ini va foyda solig'ini to'lashga ixtiyoriy ravishda o'tgan soliq to'lovchilar, basharti joriy soliq davri yakunlari bo'yicha tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olgan jami daromadlari bir milliard so'mdan oshmagan bo'lsa, aylanmadan olinadigan soliqni to'lashga kamida o'n ikki oydan keyin qayta o'tishga haqli. Soliq davri davomida jami daromadi bir milliard so'mdan oshgan soliq to'lovchilar, shu jumladan yangi tashkil etilgan yuridik shaxslar va yangi ro'yxatdan o'tgan yakka tartibdagi tadbirkorlar jami daromadi ko'rsatilgan miqdorga yetgan kundan e'tiboran qo'shilgan qiymat solig'ini va foyda solig'ini to'lashga o'tadi.⁸

Aylanma soliq to'lovchi xo'jalik yurituvchi subyektlar hamda qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida bir-biridan farq qiladigan bir nechta jihatlarni jadval ko'rinishida taqqoslab chiqamiz.

1-jadval Taqqoslama jadval QQS to'lovchi hamda Aylanma soliq to'lovchi korxonalar misolida.

Aylanma soliq to'lovchi korxonalar	QQS to'lovchi korxonalar
Foiz stavkasi 4% Soliq kodeksi 467-modda	Fozi stavkasi – 12 %
Foyda solig'i to'lamaydi	Foyda solig'i to'laydi
To'langan QQS summasini hisobga olmaydi.	To'langan QQS summasini hisobga oladi.
Qat'iy belgilangan miqdorda soliq to'lashga o'tishi mumkin.	Qat'iy belgilangan miqdorda soliq to'lay olmaydi.
Tovar(xizmatlar) aylanmasi 1-mlrd so'mgacha bo'lishi kerak.	Tovar(xizmatlar) aylanmasiga cheklov kiritilmagan.
Tovarlar importini amalga oshirmaydi. Import amalga oshirsa majburiy tartibda QQS to'lovchi korxonaga aylanadi. SK-461-modda	Tovarlar importini amalga oshira oladi.
Aksiz solig'i to'lanadigan tovarlarni(xizmatlarni)jishlab chiqarmaydi, foydali qazilmalarni kovlab olishni amalga oshirmaydi.	Aksiz solig'i to'lanadigan tovarlarni(xizmatlarni)jishlab chiqaradi,foydali qazilmalarni kavlab olishni amalga oshiradi.
Benzin, dizel yoqilg'isi va gazni realizatsiya qilishni amalga oshirmaydi.	Benzin, dizel yoqilg'isi va gazni realizatsiya qilishni amalga oshirmaydi.
Lotoreyalarni tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshirmaydi.	Lotoreyalarni tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshiradi.
Bo'sh turgan binolar, yashash uchun mo'ljallanmagan inshootlar va qurilishi tugallanmagan obyektlar, shuningdek, foydalanilmayotgan ishlab chiqarish maydonlarining mulkdori bo'lgan yuridik shaxslarga, ulardan samarasiz foydalanilayotganligi bo'yicha qonunda belgilangan tartibda xulosa kiritilganda majburiy tartibda QQS to'lovchi korxonaga aylanadi.	
Markazlashtirilgan moliyalashtirish manbalari hisobidan obyektlarni (joriy va kapital ta'mirlash bundan mustasno) qurishni bajarmaydi.	Markazlashtirilgan moliyalashtirish manbalari hisobidan obyektlarni (joriy va kapital ta'mirlash bundan mustasno) qurishni bajaradi.
Alkogol mahsulotlari, shu jumladan pivoni chakana sotish bo'yicha faoliyat yurita olmaydi.	Alkogol mahsulotlari, shu jumladan pivoni chakana sotish bo'yicha faoliyat yurita oladi.
Soliq maslahatchilarining tashkilotlarini tashkil etmaydi.	Soliq maslahatchilarining tashkilotlarini tashkil eta oladi.
Auditorlik tashkilotlarini tashkil etmaydi.	Auditorlik tashkilotlarini tashkil eta oladi.

1-jadvaldagi taqqoslama jadvalni yana davom ettirishimiz mumkin sababi bu ikkita soliq rejimlarining farqli jihatlari ko'plab topiladi. Tadbirkorlik subyekti faoliyatini tashkil etishdan oldin qaysi soliq turini tanlashi bu korxonaning iqtisodi uchun juda muhim hisoblanadi. Tadbirkorlik subyektlarining sonini ortishi, buning pirovarda natijasida davlat byudjeti tushumlari ortishi turadi.

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti to'g'risidagi qonunga asosan konsolidatsiyalashgan byudjet ijrosini ta'minlash hamda yashirin

iqtisodiyotga qarshi samarali kurashish uchun qo'shilgan qiymat solig'i zanjirini mustahkamligini ta'minlash orqali byudjetga bilvosita soliq(QQS) ning tushumini ko'paytirish, ishlab chiqarish quvvati past xo'jalik yurituvchi subyektlarni qo'llab-quvvatlash hamda Aylanmadan olinadigan soliq va QQSga qo'shimcha mablag'larni jalb qilish hozirgi kunda dolzarb masalalardan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida 2023-yil yakuniga ko'ra bilvosita soliqlarning byudjet tushumidagi o'rni statistik tahlil qilindagina davlat

⁷ www.soliq.uz

⁸ O'zbekiston Respublikasi soliq kodeksi 2020-yil O'RQ-599

byudjetining 35%ni tashkil qilgan. Shundan qo'shilgan qiymat solig'ining byudjet daromadlaridagi o'rni 25.8%ni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkichlardan ko'rish mumkinki, 2023-yil byudjet daromadlarining chorak qismi qo'shilgan qiymat solig'idan shakllantirilgan.

Aylanmadan olinadigan soliq tushumlariga to'xtaladigan bo'lsak 2023-yil davomida soliq tushumlari 2 trln so'mdan oshganligini ko'rishimiz mumkin. Bu o'z navbatida boshqa soliq turlaridan byudjet daromadlaridagi o'rni yuqori hisoblanmaydi. Aylanmadan olinadigan soliq stavkalari tovar aylanmasi uchun qo'llaniladi yoki tovar aylanmasi 500 mln so'mgacha korxonalar uchun yiliga 25.0 mln so'm qat'iy soliq summasi, tovar aylanmasi 500 mln so'mdan 1 mlrd so'mgacha bo'lgan

korxonalar uchun 34.0 mln so'm qat'iy soliq summaları 2024-yil uchun belgilandi. Tadbirkorlik subyektlari yuridik shaxs sifatida ko'rsatayotgan xizmatlari uchun yoki realizatsiya qilayotgan mahsulotlarini hisobga olgan holda qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi yoki aylanmadan olinadigan soliq to'lovchisi sifatida faoliyat yuritishi mumkin.

QOS to'lovchi korxonalar bilan Aylanma soliq to'lovchi korxonalarning farqli jihatlari bir-biridan turlicha: soliq stavkalarida, hisobga olish tizimida, soliq hisobotlarida biz buni farqli tomonlarini korxonaga faoliyatini boshlashimizdan avval hisob-kitob qilishimiz maqsadga muvofiq hisoblanadi.

2-jadval QQS tushumlari 2019-2022-yil solishtirma tahlil mlrd.so'mda

№	2019-yil		2020-yil		2021-yil		2022-yil		O'sish
	Summa	Salmog'i % da	Summa	Salmog'i % da	Summa	Salmog'i % da	Summa	Salmog'i % da	%da
Davlat byudjeti daromadlari	112 165		132 938		164 681		201 863		180%
Shu jumladan:									
Bilvosita soliqlar-jami	46 429	41,4%	46 428	34,9%	56 292	34,2%	71 390	35%	155%
Qo'shilgan qiymat solig'i	33 810	30,1%	31 177	23,5%	38 439	23,3%	52 189	25,8%	154%
-QQS bo'yicha tushumlar	37 055	33,0%	40 224	30,3%	52 856	32,1%	71 500	35,3%	193%
-QQS bo'yicha qoplash VM-(489-qaror)	-3 245	-2,4 %	-9 046	-6,8 %	-14 417	-8,8%	-19 311	-9,5%	595%

2019-2022-yillar davomidagi qo'shilgan qiymat solig'idagi o'sish tendensiyasi shuni ko'rsatadiki so'nggi 4-yillik davrda QQSning davlat byudjetidagi tushumlari yilda yilga QQS soliq stavkasi tushirilsa ham tushumlar miqdori ortib bormoqda, bunga asosiy sabablardan biri QQS to'lovchi korxonalarining sonini sezilarli o'sishi hamda byudjetga qo'shimcha mablag'larni jalb qilish maqsadida soliq tizimidagi tub islohotlarni ko'rishimiz mumkin. 2019-yilda QQS tushumlari byudjet daromadlarida 33 810 mlrd so'mni tashkil qilgan. 2022-yil yakuni bilan QQS tushumining byudjet daromadlaridagi ulushi 52 189 mlrd so'mga yetgan. Bu so'nggi 4-yil davomida QQS tushumining 18 trln so'mga oshganini ko'rsatmoqda. Buning asosiy sabablari nimada ko'rinadi hamda byudjet daromadlarida QQS tushumining o'rini mustahkamlash uchun nimalar qilinishi kerak?!

QQS to'lovchi korxonalar sonining yildan yilga ortishi o'z navbatida byudjetga QQS tushumlarini ortishiga xizmat yaratsa, boshqa tarafdin soyada faoliyat yuritayotgan iqtisodiyot uchun zararlananda qo'shtirmoq ichidagi tadbirkorlik subyektlari uchun bu ayni muddao bo'ladi. Chunki QQS zanjiri hosil bo'lishida xufiyona iqtisodiyotga aloqador korxonalarining borligi bo'lishi bu tabiiy jarayon hisoblanadi. Bu oxir oqibatda QQS zanjirining uzilishiga hamda byudjetga QQS tushumlarini o'z vaqtida va to'liq undirib olishni imkonsiz qiladi.

Xufiyona iqtisodiyotning mavjudligi QQS zanjirining uzilishini keltirib chiqaradi va buning oqibatida xo'jalik yurituvchi subyektlarning faoliyatida hosil bo'lgan QQS salbiy farq summasini davlat byudjetida qaytarib olishiga ham bevosita o'z salbiy ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi.

Yuqoridagi 2-jadvalda ko'rishimiz mumkinki QQS salbiy farq summasini davlat byudjetidan qaytarib olish borasida ham 2019-2022-yillar oralig'ida sezilarli o'zgarishni ko'rishimiz mumkin. 2022-yil davomida 19 311 mlrd so'mlik QQS salbiy farq summasi xo'jalik yurituvchi subyektlarga qoplab berilgan. Bu ko'rsatkich umumiy davlat byudjeti daromadlariga nisbatan deyarli 10% ga yaqin ko'rsatkichga teng keladi. Bu o'z navbatida QQS salbiy farq summasini halol soliq to'lovchilarga nisbatan qoplab berish bilan birgalikda xufiyona iqtisodiyotga aloqador korxonalar tomonidan davlat byudjetidan mablag'lar qaytarib olishga urinishlar bo'lishini ko'rishimiz mumkin.

Yuqoridagi fikr-mulohazalarni inobatga olgan holda davlat byudjetida QQS tushumlar miqdorini oshirish, uning davlat byudjetidagi daromadlar qismida o'rini mustahkamlash bilan birga QQS salbiy farq summalarini qoplash jarayonini optimallashtirish uchun Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 14-avgustdagi "Qo'shilgan qiymat solig'i hamda chet el yuridik shaxslari bilan bog'liq soliq ma'murchiligini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 489-sonli qaror

talablarini yana bir chuqur tahlil qilish hozirgi kunda dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytib o'tishimiz mumkinki, xo'jalik yurituvchi subyektlar to'laydigan qo'shilgan qiymat solig'i, davlat byudjetining bir qismi hisoblanib, qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha islohotlar mamlakatning davlat byudjetiga sezilarli tarzda o'z aksini ko'rsatadi.

O'rganish yakunida qo'shilgan qiymat solig'ining byudjet daromadlaridagi yirik manbaya sifatidagi o'rni, takomillashtirish yo'llari, qo'shimcha mablag'larni aniqlab davlat byudjetidagi o'rini rivojlantirish istiqbollari va uni tadqiq qilish asosida olingan asosiy xulosa va takliflarni qisqacha aks ettiramiz.

Dastavval QQS zanjiri uzilishini oldini olish maqsadida xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida mahsulotning kirimi mavjud bo'lmagan hollarda, mahsulot realizatsiyasini umuman amalga oshirish imkonini cheklash lozim.

QQS salbiy farq summasini qoplashda eksportyor korxonalar uchun, salbiy farq summasini qoplashni valyuta tushumiga muvofiq, avtomatlashtirilgan tarzda inson omilini cheklagan holda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini byudjetga o'z vaqtida undirib olish maqsadida, jamiyat hisob raqamiga realizatsiya qilingan yoki xizmat ko'rsatishdan kelib tushgan zahoti mablag'larning byudjetga avtomatlashgan tarzda undirilishi mexanizmini ishlab chiqish lozim.

QQS salbiy farq summasini qoplash maqsadida asosiy vosita xarid qilgan yoki import qilingan hollarda salbiy farq summasini ko'rsatgan xizmatiga mos ravishda qoplab berish amaliyotini ishlab chiqish.

Aylanmadan olinadigan soliq turini tanlagan hamda tovar aylanmasi 100 mln so'mdan 1 mlrd so'mdan ko'p bo'lmagan tadbirkorlik subyektlari uchun qat'iy belgilangan soliq summasini majburiy qo'llash orqali tadbirkorlik subyektlarini tovar aylanmasini yashirish holatlariga ma'lum bir ma'noda chek qo'yilishiga xizmat qiladi. Tovar aylanmasi yashirilishi naqd pullar banklar orqali aylanmasdan noqonuniy aylanishi iqtisodiyot uchun o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi.

Qo'shilgan qiymat solig'i zanjirini uzilmasdan, mahsulot yoki xizmat so'nggi iste'molchiga yetib borishi bu iqtisodiyotimiz uchun juda muhim hisoblanadi. QQS bo'yicha qo'llaniladigan ta'sir choralarini soliq stavkasini pasaytirilishi, tadbirkorlik subyektlariga teng raqobat muhitini yaratish bularning hammasini tag zamirida davlat byudjetini to'liq shakllantirish, iqtisodiyotni rivojlantirish turadi. Aylanmadan olinadigan soliq to'lovchisi ham, qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi ham o'z zimmasiga yuklatilgan soliq kodeksi bilan belgilangan

solliqlarni o'z vaqtida davlat byudjetiga undirilishi orqali davlatga ham tadbirkorga ham manfaatli bo'ladi.

Umumiy xulosa qilib shuni aytish mumkinki bularning tub zamirida davlat byudjetida qo'shilgan qiymat solig'ining o'rini mustahkamlash,

byudjetga qo'shimcha mablag'lar jalb qilish orqali iqtisodiyotni yanada mustahkamlash hamda xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun qulay soliq solish mexanizmini takomillashtirish iqtisodiyotning asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi soliq kodeksi 2020 yil O'RQ-599 sonli
2. Po'latov, S., & Farmonov, I. (2023). The Role and Significance of Internal Audit as an Effective System of Internal Control in Business Entities. *Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot*, 1(11-12).
3. Samuelson P.A., Nordhauslar V.D. «Economics», 1999. - 445 s.
4. Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. – Toshkent.: «Akademiya», 2002. - 14 b.
5. Toshmatov Sh.A. Qo'shilgan qiymat solig'i monografiyasi. – Toshkent.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi», 2004. - 15 b.
6. Yo'ldoshev M., Tursunov Y. Soliq huquqi. Toshkent.: «Moliya», 2000. - 76 b.
4. Vazirlar Mahkamasining 14.08.2019 yildagi "Qo'shilgan qiymat solig'i hamda chet el yuridik shaxslari bilan bog'liq soliq ma'murchiligini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 489-sonli qarori

5. Vazirlar Mahkamasining 22.09.2021 yildagi "Soliq to'lovchilarni hisobga olishni yanada takomillashtirish va qo'shilgan qiymat solig'ining o'rini qoplash tartibini soddalashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi 595-sonli qarori
6. O'RQ-886 sonli 25.12.2023 yildagi "2024-yil uchun Davlat byudjeti to'g'risida"gi qonun.
7. Aliyeva S.S., Latipova Sh.M., Xusanov B.Sh., Zaynalov J.R. 2021-yil "Davlat byudjeti" o'quv qo'llanma.
8. Xursanaliyev, B. (2023). Kichik va yirik biznesni boshqarishning ilg'or xorijiy tajribalari. Qo'qon universiteti xabarnomasi, 7, 28-30.
9. Boburmirzo, X., & Abbasxon, Y. (2022, March). O'zbekiston Respublikasida kichik biznes faoliyatining rivojlanish tahlili. In *E Conference Zone* (pp. 168-170).
10. www.stat.uz
11. www.soliq.uz
12. www.lex.uz